

Om Polens Affärer och Europas framtid

Carl Bildt

Svensk-Polska Handelskammarens 75-årsjubileum

Stockholm den 28 april 2004

Vad f-n angå dej Polens affärer, skaldade en gång Bellman i Fredmans epistlar, och lät antyda att det nog vore bättre för stackars Mollberg om han ägnade mer av livets stunder åt vin, kvinnor och sång.

Måhända. Livet har förvisso sina attraktioner också vid sidan av politiken.

Men ändå verkar det som om Polens affärer på ett eller annat sätt angått oss svenskar genom seklerna. Bellmans locktoner har bara delvis lyckats.

Och när vi nu står bara enstaka dygn från att bli gemensamma medlemmar i den framväxande federation av nationella stater som den Europeiska Unionen i grunden är gäller detta kanske mer än någonsin tidigare.

Min egen historia med Polen går tillbaka till det kalla krigets kallare perioder. Det var när invasionerna i Ungern 1956 och Tjeckoslovakien 1968 hade visat att någon väg till förändring av det delade och frysta Europa som gick förbi Moskva inte skulle vara möjlig.

Så länge stridsvagnarna fanns, liksom en politbyrå som bakom Kremloborgens murar också var beredd att besluta att sätta in dem till imperiets försvar, skulle utrymmet för reformpolitik i de öst- och centraleuropeiska satellitstaterna alltid vara begränsat.

Ändå reste jag rätt flitigt till Warszawa underslutet av 1970- och början av 1980-talet för att lyssna på dem som långt bättre än vi svenskar möjligen skulle kunna veta var våldets gränser för förändringar möjligen kunde gå.

Det var ett mentalt och militärt inringat Polen man mötte under dessa år. Och den inringningen blev långt tydligare när den polska reformpolitiken, under trycket av den modige strejkledaren Lech Walesa vid Lenin-varvet uppe i Gdansk började att skjuta fart.

I Moskva följdes allt detta med den yttersta av misstro. Från det kommunistiska partiet fristående fackföreningar var anatema. Från censuren relativt fri diskussion i centrala frågor i pressen var det förvisso inte mindre.

Men om det följdes med misstro i Moskva så följdes det med bävan och fruktan i det östra Berlin där den tyska garnisonsstaten hade sin ledning. Ty om Moskva såg reformsträvanden i Polen som ett bekymmer, såg man dem i Östberlin som ett direkt och omedelbart hot mot själva existensen för den artificiella stat man bakom muren och taggtråden hade försökt att bygga upp.

Den gången slutade allt i att krigsrätten infördes i Polen i december 1981. Innan dess hade vi på svensk sida kunnat följa inte bara hur sovjetiska divisioner marscherat upp mot Polens gränser, utan också hur sovjetiska insatsgrupper av olika slag grupperats på olika håll inne i landet.

Bakgrunden till krigsrätten förblir fortfarande kontroversiell. Men i efterhand är det inte svårt att se den som en del av början till slutet. Man hade tvekat inför en invasion enligt modellerna 1956 och 1968, och i stället beordrat fram en intern lösning. Men samtidigt visade svagheterna i denna att det knappast skulle gå att upprepa den övningen en gång till. Med en kardinal från Krakow som påve i Rom blev utrymmet knappast större.

Men de avgörande förändringarna kom – på det sätt vi smärtsamt hade lärt oss att de måste komma – i Ryssland självt. I mars 1985 fick det sovjetiska kommunistpartiet en generalsekreterare vars gärning kom att utmärkas av att han faktiskt trodde på möjligheten att med reformer förbättra det kommunistiska systemet och därmed få det att överleva.

Hans företrädare hade knappast haft den illusionen. Från Lenin och Stalin, till Chrusjtjov och Brezjnev, hade man i grunden vetat att förr eller senare var det nödvändigt att kalla ut stridsvagnarna om systemet skulle kunna värnas. Retoriken var en sak – realiteten var man alltid medveten om.

Men Gorbatjov trodde på myten. Hans historiska beslut – grundat på en grundläggande missuppfattning – blev att inte kalla på stridsvagnarna när imperiet eller systemet hotades. Han skulle komma att drivas till insatser i alla fall – inte minst i det militära försöket i januari 1991 att vrida utvecklingen i Litauen, Lettland och Estland tillbaka - men det kom snarare att bli undantagen som bekräftade regeln.

Och så föll då allting sönder och samman. När den mur som hade delat en stad, ett land och en kontinent föll i november 1989 föll snabbt den tyska garnisonsstaten, Polens mentala och militära inringning var borta och ingenting stod i vägen för Polen att med demokratisering och reformpolitik bryta en ny väg.

Det var över Polen som det andra världskriget hade inletts, det var över Polen som det kalla krigets kyliga vindar först hade känts, och det blev nu Polen som först och tydligast bröt upp från det delade och förstenade Europa.

Ännu var Polen inte - fick vi lära oss på nytt - förlorat.

Landets väg under de år som gått har självklart varit en del av den vidare europeiska utvecklingen.

Och det blev ett decennium av fantastiska framgångar – liksom tragiska misslyckanden. Vi lyckades att säkra en återförening av Tyskland i fred och inom det västliga allianssystemets ramar. Vi lyckades att återställa de tre baltiska staternas frihet och säkra det ryska militära tillbakadragandet från dem. Vi misslyckades med att administrera en övergång från det socialistiska Jugoslavien till ett friare system för dess olika folk, och drabbades av ett decennium av successiva krig med allt vad detta skulle komma att innebära.

Polen tillhörde den nya europeiska utvecklingens banbrytare.

Politiskt genom rundabordssamtalen och de första fria valen i denna del av Europa sedan en generation tillbaka.

Ekonomiskt genom att gå i spetsen för den radikala reformpolitik som då förvisso var kontroversiell, men som sedan dess visat sin överlägsenhet var helst den har prövats.

Utrikespolitiskt genom en försoningspolitik som inte bara handlade om Ukraina och Polens nygamla gränser i Öst, utan också om Tyskland och den så betydelsefulla nygamla gränsen i Väst.

Polen tillhörde utan tvekan den fantastiska europeiska 1990-talsutvecklingens stjärnländer.

Och det var inte mer än naturligt, att när det i USA började att talas om utvidgning av Nato, och i det västra Europa frågan om utvidgningen av EU mer ordentligt hamnade på dagordningen, det i grunden först och främst var Polen som allting kretsade kring.

En utvidgning med Polen var en avgörande del av det nya europeiska fredsbygget. En utvidgning utan Polen var i grunden ingenting alls.

Nu är vi där. På fredag kväll sitter jag i det fina konserthuset vid Gendarmenmarkt i Berlin och firar med Eurovisionen den historiska utvidgningen av den Europeiska Unionen. Bara strax öster om Berlin ligger det Polen som är något av kärnan i denna utvidgningsprocess.

Men därmed går vi in i en ny fas av den stora europeiska omvandling som inleddes med murens fall i november 1989 och det successiva sammanbrottet för först det sovjetiska imperiet och därefter Sovjetunionen självt under de närmast följande åren.

Vår uppgift är att bygga vidare den federation av nationella stater som nu utvidgas till 25 nationer och närmare en halv miljard människor så att vi kan säkra freden och främja välståndet i Europa i dess helhet för generationer framöver.

Europa har aldrig varit så fritt, aldrig varit så fredligt, aldrig varit så välmående som det är i dag.

Men det innebär inte att inte farorna och utmaningarna finns där. Vi har all anledning att vara medvetna om dem – det är de som driver vårt samarbete framåt.

Fredssamarbetet måste drivas vidare under de kommande åren. Det handlar både om den fortsatta utvidgningen av Unionens medlemskrets som att ge dess olika fredspolitiska instrument – den gemensamma

utrikes- och säkerhetspolitiken – ökad förmåga att möta de nya hot som vi nu allt tydligare konfronteras med.

Härnäst är det Bulgarien och Rumänien som står på tur. Deras förhandlingar om medlemskap skall vara avslutade mot slutet av detta år. Målet är att de skall bli fulla medlemmar redan 2007.

På bordet ligger nu också kommissionens bedömning av Kroatians ansökan om medlemskap. I oktober kommer så en slutbedömning av möjligheterna att starta konkreta förhandlingar om medlemskap med Turkiet i början av kommande år. Och dessutom har Makedonien nyligen lämnat in sin formella ansökan om medlemskap.

Processen kommer således att gå vidare. Bort dem jag nämnt ligger så Balkans konflikthärjade länder. Och i ett längre perspektiv möjligen också staterna mellan den EU:s östgräns som nu etableras och den Ryska Federationen – jag tänker i första hand på stora och viktiga Ukraina.

Taken i processen kommer det säkert att råda debatt kring. Jag skulle inte bli förvånad om den mycket betydande motgång som folkomröstningen på den grekcyproritiska delen av Cypern utgjorde – med president Papadopoulos öppna och brutala spelande på fruktan och fördomar i syfte att blockera en fredsplan som hade FN:s, EU:s och USA:s klara och tydliga stöd – kommer att leda till att man vill titta lite närmare på den demokratiska och europeiska mognaden i de samlade politiska systemen i de länder som blir föremål för prövning under de kommande åren.

Vilja och förmåga till nationell försoning ingår inte i de mer formella kraven för medlemskap i den Europeiska Unionen – men det finns nog all anledning att se till att de i framtiden ingår i de mer informella men därför inte mindre reella kraven. Inte minst kommer detta att bli betydelsefullt när vi närmar oss Balkans olika utmaningar och problem.

Frågan om Turkiet har självklart en dimension utöver de vanliga. Här handlar det om att vi skulle ta språnget över Bosporen och börja att bygga broar också mellan våra mer kristet präglade, men sekulära, samhällen och Turkiets mer muslimskt präglade, men också sekulära, samhälle. Här handlar det också om en nation som inom några decennier kan komma att vara Unionens största – större än det förenade Tyskland – och med en egen strategisk identitet och kraft formad av en annorlunda historia i en annorlunda del av historia.

Det beslutet skall inte fattas lättvinnligt. Jag tillhör dock dem som ser de långsiktiga strategiska fördelarna som långt större än de tveklöst närvarande kortsiktiga påfrestningarna. Ett medlemskap står so oder so inte för dörren – förhandlingar kan komma att ta åtskilliga år – men när de inletts får det samtidigt inte råda någon tvekan om vart de egentligen syftar. De syftar inte till att misslyckas – de syftar till att lyckas.

Minst lika väsentligt som att fortsätta utvidgningsprocessen - även om tempot måhända kommer att dämpas något under det kommande decenniet – är att intensifiera de ekonomiska reformansträngningarna dels i syfte att förhindra att Europa i dess helhet förlorar i konkurrenskraft gentemot världen i övrigt och dels i syfte att steg för steg sluta det ekonomiska och sociala gapet mellan gamla och nya medlemmar i unionen.

Globaliseringen accelererar nu åter. Dagligen fattas beslut som lokaliserar produktion av varor och tjänster efter nya förutsättningar. Dagligen går den tekniska och vetenskapliga utvecklingen framåt på ett sätt som river gammalt och bygger nytt. Dagligen rivs gränser och skapas nya möjligheter runt om i världen.

Europa släpar efter USA i flera viktiga avseenden.

Vi har inte riktigt de konkurrenskraftiga universitet som kan attrahera de främsta talangerna från olika länder. Vi satsar mindre på avancerad forskning och utveckling. Vi har generellt sett en svagare utveckling av produktiviteten i våra ekonomier. Vi har ett mindre gynnsamt klimat för nyföretagande och ekonomisk omvandling. Vår arbetslöshet ligger på nivåer som är minst de dubbla dem vi ser i den amerikanska ekonomin. Och gapet ökar.

Det finns öar av framgång i Europa. Vi svenskar slår oss gärna lite på bröstet när det gäller telekommunikation av olika slag. Vi noterar att vi ligger mindre efter i modern teknologi och dess användning än många andra. Men öarna av framgång får inte dölja det allt större reformbehov som finns.

I grunden kommer det att handla om framtiden för våra välfärdssystem. Med så försiktiga formuleringar som man förmår, och med de gynnsammaste antaganden som tänkas kan, formulerar t o m finansdepartementets senaste långtidsutredning en bild av ett system som håller på att bryta samman.

Kostnaderna för välfärdstjänster kommer att öka, att fortsätta att öka skatter är knappast möjlig, privatisering av delar av systemen innebär en möjlighet, men att bara sticka huvudet i sanden och låtsas att allt kan förbli vid vad det är innebär bara att allt en dag kommer att bli än värre.

Och det som gäller Sverige gäller i olika former de flesta av de övriga västeuropeiska ekonomierna. I vissa avseenden – pensionssystemet – är vi bättre. I andra avseenden – skattetryck, rundgång i de kostsamma bidragssystemen – är vi en bra bit värre.

Se på debatten i Tyskland just nu.

Men minst lika akuta är reformbehoven i ett land som Polen. I vissa avseenden kan de beskrivas som än mer akuta.

Det vi sett i Polen under de senaste åren är en reformpaus. För det har det måhända funnits skäl, men för det riskerar priset under kommande år att bli högt. Och ser man reformpausen i Polen under de senaste åren i förening med tendenser i motsvarande riktning i Ungern och Tjeckiska Republiken finns det anledning att tala om en allt tydligare uppdelning av de nya medlemmarna i dels de med möjligheten att inom ett par decennier sluta gapet till dagens medlemmar och dels de där utsikten till detta förskjuts bortom vad dagens generationer har möjlighet att hoppas på.

Ser vi på IMF:s vårrapport ser vi hur de centraleuropeiska ekonomierna utvecklas med en tillväxttakt på snarare under än över 4 %, medan de tre baltiska ekonomierna utvecklas med en tillväxttakt snarare över än under 6 %.

Den skillnaden är dramatisk. Den skulle göra det möjligt för Estland, Lettland och Litauen att nå upp till dagens svenska absoluta nivå kring år 2020 – en rasande kort tid i dessa sammanhang. Men för de centraleuropeiska länderna – Polen inkluderat – skulle det perspektivet förskjutas mer än fyra decennier framåt i tiden. Och ju längre fram det skulle ligga, desto större skulle risken vara att man förlorade kraften i omvandlingsprocessen i dess helhet.

Det europeiska samarbetet genomgår nu en enorm förändring. Nya medlemmar. Ett nytt Europaparlament efter valen i juni. En ny ordförande i Europakommissionen och ny kommission. Med all sannolikhet överenskommelse i juni om ett nytt författningsfördrag.

När dammat lagt sig efter allt detta måste det ekonomiska reformbehovet långt tydligare hamna i centrum för den europeiska och de nationella debatterna. Det gäller tydligt i länder som Sverige och Polen – med respekt för alla olikheter. Men det gäller i grunden för Europa i dess helhet.

Vi måste inse att dagens trender i våra ekonomier leder till en allt besvärligare situation längre fram. Politiskt ansvarstagande handlar om ansvarstagande inte för dagens opinionssiffror utan för morgondagens förutsättningar.

Detta måste ske samtidigt som vi med säkerhet kommer att ha omfattande diskussioner om hur vår federation av nationalstater skall byggas. Regeringens Blairs beslut att underkasta en överenskommelse om ett nytt författningsfördrag en folkomröstning i Storbritannien –

sannolikt någon gång under nästa år – innebär en avgörande förändring av spelplanen för det europeiska samarbetets utveckling under de närmaste åren. Djärvheten väcker förvisso beundran, men vågspelet är betydande, och handlingsmöjligheterna om förslaget skulle avvisas inte alldeles lätta att se.

Under åren sedan Maastricht-avtalet 1991 har det europeiska samarbetet i allt väsentligt utvecklats enligt Plan A – med det menar jag att det blivit på det sätt som man sagt och planerat. Jag vill inte utesluta att vi nu kan vara på väg in i ett skede då vi på ett eller annat sätt måste fundera också över olika Plan B. Cypern var kanske bara början.

Den europeiska statsmannakonsten – en inte alldeles i överskott befintliga vara just nu – kan komma att ställas inför nya utmaningar.

Det finns i grunden inget anständigt eller acceptabelt alternativ till att föra samarbetet vidare. Skulle det stoppas upp, eller vridas tillbaka, skulle vi riskera en åternationalisering av viktiga delar av politiken som förr eller senare skulle väcka till livs de nationella motsättningar vars förmåga till också förgörelse har demonstrerats med sådan kraft under den europeiska historiens tidigare sekler.

Polen kommer att spela en avgörande roll under de kommande åren. Dess kraft att åter ta upp reformpolitiken kommer att avgöra mycket av dess egna möjligheter. Men det kan också komma att bli i den polska debatten som några av de under de kommande åren viktigaste avgörandena kan komma att stå i kraftmätningen mellan framåtsyftande europeiskt integrationsarbetet och bakåtsträvande nationalistisk reaktion. Både finns med kraft företrädna i dagens polska debatt. De kommande

årens polska ställningstagande kommer att få betydelse långt utanför landets gränser.

Inte minst i dessa vårsolens dagar har Bellmans strofer alltid sin attraktionskraft på oss frusna svenskar. Men då som nu – om Polen hade han faktiskt fel.

Vi är – inom några dygn mer än någonsin – delar av samma Europa. Polens affärer är våra. Sveriges affärer är Polens. Europas affärer är vår gemensamma framtid.